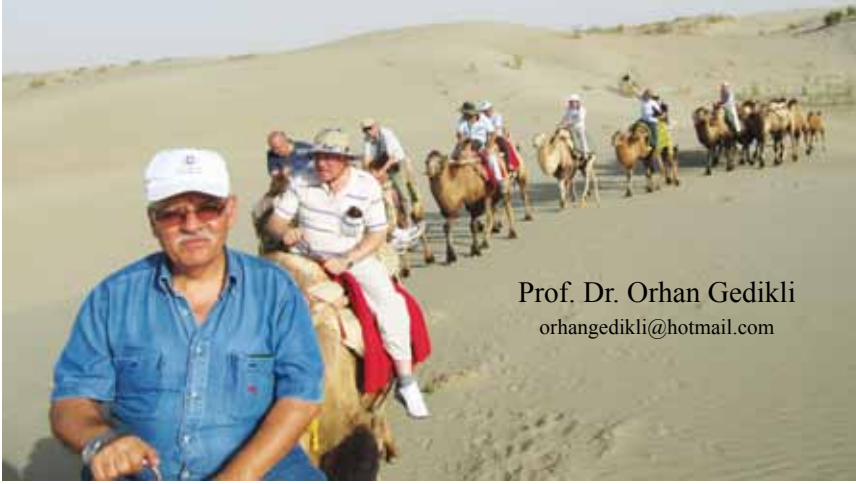

Uzaktaki Vatan Doğu Türkistan / 2

Prof. Dr. Orhan Gedikli
orhangedikli@hotmail.com

Çöl Şehri Hoten

Doğu Türkistan'da üçüncü gün sabah erkenden yola koyuluyoruz. Havaalanına gidip oradan uçakla güneye doğru, yani Hoten'e gideceğiz. Hoten Doğu Türkistan'da Türk nüfusunun en yoğun olduğu bir çöl şehri. Şehrin nüfusunun yaklaşık %93'ü Türk'tür. Çinlilerin buraya pek istekli olmamalarının nedeni sanırım çöl kenarında olması ve yaşam şartlarının zor olmasıdır. Hemen yanı başında dünyanın ikinci büyük çölü olan Taklamakan Çölü'nü uçaktan çok daha net görebiliyoruz.

Uçakta sohbet ettiğimiz bir Uygur Türkü kardeşimiz bize beş çocuğu olduğunu söyledi. Çin'de nüfus çokluğu

nedeni ile Çinliler ancak bir çocuk sahibi olabiliyor. Daha fazla çocuk olursa üçe kadar vergi alıyor ancak üçten sonrası yasak. Hoten'de sekiz-on çocuklu aileler var. Devlet bunu biliyor ama göz yummak zorunda kalıyor. Bu gidişi baskı ile değiştirmenin mümkün olmadığını canlı bir örneği. Üç çocuğa kadar nüfus cüzdanı veren hükümet üçten fazla çocuğu yok sayıyormuş. Yol kontrolü gibi durumlarda ise polis göz yummayı tercih ediyormuş. Yani şimdilik böyle idare ediliyor ama nereye kadar.

Doğu Türkistan'da Çinli yetkililer kabul etmese de, Türk gurubun üstünde ciddi bir baskı var. Bu çok net anlaşılıyor. Uçakta çok rahat konuşan Hoten'li soydaşımız havaalanında bagaj alma sırasında sanki kimlik değiştirdi ve ne sorsak da bir kelime dahi cevap vermedi. Bu da yok denen baskının açık bir delili oluyor. Uzaktan her şey normal gibi ama yaklaştıkça sorunun derinliğini hemen anlayabiliyor insan. Ne diyelim. Yüce Allah yar ve yardımcısı olsun. Bunlara ilaveten Çin'de Uygur Türkleri polis, asker, memur, savcı, hâkim gibi devlet memuriyetlerine pek fazla alınmıyor. Alınarlarda göstermelik alınıyor. Türkler daha çok sanat ve ticaret ile ilgileniyorlar. Türklerin ticarete ilgileri çok eskilere yani

İpek Yolu'na kadar gidiyor. Çünkü İpek Yolu'nun Çin ayağının en önemli bölgesini Doğu Türkistan şehirleri oluşturuyor. Taklamakan Çölü'nün güney ve kuzeyinden geçen bu yolun kontrolü tarih boyu tamamen Türklerin elinde olmuştur. Bu durumun kısmen de olsa hâlen devam ettiğini görüyoruz. Uygur Türklerinin etkin olmasa da ticarete var olmaları gelecek için önemli bir durumdur.

Hoten Doğu Türkistan'da çok önemli bir şehir. Çünkü güneyden yani Hindistan'dan gelen İpek Yolu'nun ilk giriş kapılarından birisidir. Diğer ise Yarkent'tir. Ayrıca doğudan yani Şian ya da Shangay'dan başlayan İpek Yolu Pekin'e uğradıktan sonra ikiye ayrılıyor. Kuzeyden giden yol ve güneyden giden yol çölü geçtikten sonra ilk uğrak yeri Hoten oluyor. Buradan Kargalık, Yarkent ve Kaşgar'a gidiyor. Kaşgar'dan bir kol Torugar geçitini geçerek Kırgızistan'a ulaşıyor. Diğer bir kol ise Kaşgar'dan Aksu'ya, oradan da Urumçi'ye çıkıyor.

Hoten uçaktan kum fırtınasının etkisi altında olmasından olsa gerek sisli ve bulanık görünüyor. Otelimize yerleşmeden önce kahvaltı için gittiğimiz bir restoranda yöresel bazı yemekler ile hafif bir kahvaltı yapıyor ve otelimize geçiyoruz. Otelin üst katından Hoten şehrini kuş bakışı seyrediyoruz. Caddeleler, asfaltlar, arabalar ve hatta insanlar, eşyalar sanki toz bulutu tonunda. Adeta havada çöl kumlarının uçuştığını görebiliyoruz. Otelin önündeki kavşakta at arabasından en lüks arabasına, bi-

Hoten şehir merkezi
gözetleme kulesi

Motorsiklet süren Uygur kızları

sikletten motorsiklet süren genç kızlara kadar adeta renkli bir trafik manzarası izleyebiliyorsunuz. Dünyanın hiçbir yerinde Çin'deki kadar bisiklet, motorsiklet kullanan hanım görmedim.

Hoten'de ilk işimiz şehir içi gezisi oluyor. Bu arada öğle namazını bir mahalle camisinde kılıyoruz. Cemaatin çok kalabalık ve şüurlu olduğunu tespit ediyoruz. Doğu Türkistan'da din adeta millî mukavemetin en tetikleyici ögesi durumunda. Namaz çıkışı Uygur Türkü kardeşlerimiz ile sohbet ediyoruz. Ziyaretimiz onları çok heyecanlandırıyor ve mutlu ediyor. Türkiye'den çok turist gelmesi gerekir diyorlar.

Caminin yakınında bulunan bir sinemanın giriş kapısındaki afişlere gözüm takılıyor. Afişlerin neredeyse tamamı Türk Televizyon dizilerinden oluşuyor. Sinema önünde bir Uygur Türk'ü genç kardeşimle tanışıyorum.

Delikanlı nereden geldiğimizi soruyor. Ben de İstanbul'dan diyorum. Delikanlı heyecanlanıyor ve hemen ben de Türk'üm diyor. Kucaklaşıyoruz ve biraz sohbet ediyoruz. Doğu Türkistan'da hem millî ve hem de dini duyguların yüksek olduğunu görüyoruz. Bu bizi çok mutlu ediyor.

Yeşim Irmağı ve Yeşim Taşı

Hoten denince akla iki şey geliyor. Biri Yeşim taşı ve diğeri de Taklamakan Çölü. Burada ilk işimiz şehrin hemen kenarından gürül gürül akan Yeşim Irmağına gidip yeşim taşı toplamak oluyor. Yeşim Taşı Çin'de önemli bir taş.

Bu taş sadece Yeşim Irmağı'ndan elde ediliyor. İnsanlar bir ellerinde küçük metal çapalar, diğer ellerinde içi su dolu küçük pet şişeler ile sabahtan akşama kadar ırmakta Yeşim taşı arıyorlar.

Bu taşın az kalitelisinden çok kalitelisine kadar çok çeşitleri var. İnsanın bulacağı çok değerli bir parça tüm hayatını kurtarabilir. Bu nedenle binlerce kişi bu işten ekmek yiyor.

Nehirde Yeşim taşı arayan genç

Yeşim taşı Çin'de ciddi bir sanayi kolu. Her türlü süs eşyası yapılıyor. Ayrıca bu taştan bilezik de yapılıyor. Halk bu bileziklerin uğur getirdiğine inanıyor. Hanımların hemen hepsi bu bileziklerden takıyor. Yeşim taşı bilezikleri aynen altın bilezikler gibi ziynet eşyası olarak kullanılıyor.

İşlenmiş yeşim taşları

Annesinin bileziği kızına ya da gelinine kalıyor. Kaliteli taştan üretilen bilezikler altından kat be kat pahalıya satılıyor. Ayrıca yeşim taşından üretilen çok çeşitli süs eşyaları var. Çin'e gelen her turist hatıra olarak mutlaka bu taştan bir parça alıyor. Tabii ki biz de aldık. Bu taşı işleyen fabrikalar var. Bir tanesini gezdik. Yapılan süs eşyaları ve fiyatlarını duyunca insanın aklı duruyor.

Hoten Doğu Türkistan halıcılığının merkezlerinden biri konumunda. Yolumuz üzerinde bir halı dokuma fabrikasına uğruyoruz. Uygur kızlarımız aynen bizde olduğu gibi halı dokuyorlar. Onlarla sohbet ediyoruz. Satış reyonuna geçiyoruz. İpek halılardan yün halılara kadar her çeşit halı var ancak fiyatları tahminimizden daha pahalı. Tabii ki nedeni kaliteli olmalarından geliyor.

Çölde Deve Safarisinde

Hoten'e gelinip te Taklamakan Çölü'nde deve safarisini yapmadan dönlürse bu gezi eksik kalır. Taklamakan Çölü, 9.000.000 km² Büyük Sahra Çölü'nden sonra dünyanın ikinci büyük aynı zamanda Çin'deki en büyük kum çölüdür. Sincan eyaletinin aşağı yukarı üçte ikisini kaplar ve yaklaşık 300.000 km²'dir. Büyük bir kısmı 100 metrelik kumullarla kaplıdır. Şimdi bu çöle deve safarisine gidiyoruz. Heyecan dorukta. Binlerce yıl İpek Yolu insanların nakil ve taşıma vasıtası olan develerle yolculuğu ilk kez hem de İpek Yolu'nda gerçekleştireceğiz. Birçoğumuz deveyi resimlerden tanıyoruz. Canlısını dahi görmediğimiz bu mübarek hayvanların sırtında safarimiz başlıyor. Yakıcı çöl sıcaklığında konfordan yoksun bu yolculuk birçoğumuzun hafızasından silinmeyecek izler bırakacaktır. Bazılarımız düştü, kimimiz binmeyi beceremedi. Bazılarımız ise safari sonunda deveden yardımla inebildi. Her şeye rağmen insan ömründe bir kez de olsa bu macerayı yaşaması gerekir diye düşünüyorum.

Bazı şeyler anlatılmaz yaşanır sözü tam da bunlar için söylenmiştir. Ayrıca bu safari bize eski insanların İpek Yolu'nda ne büyük zorluklar yaşadığını hatırlattı desem yalan söylememiş olurum.

Taklamakan Çölü'nde Deve Safarisi

Çok güzel ve eğlenceli bir deve safarisinden sonra tekrar Hoten'e dönüp akşam yemeğine çıkıyoruz. Tercihimiz bir Uygur lokantası oluyor.

Zaman Ağustos olunca yemeği lokantanın bahçe kısmında yiyoruz. Hoten'de gündüz oldukça sıcak ancak gece serin oluyor. Uygur Türkleri de aynen bizim gibi gece geç vakitlere kadar yemek yemeyi seviyorlar. Menüde ana yemek şiş kebab ve Türkistan pilavı oluyor. Yemekte oradaki Türklerle bol bol sohbet ediyoruz. Çok sıcakkanlılar. Hemen kaynaşyoruz. Gecemiz çok güzel geçiyor.

Türkistan Pilavı

Ertesi gün ilk durağımız Büyük Cami oluyor. Cami ziyaretinden sonra açık fırında börek pişiren kardeşimize gözüm takılıyor. Yanında küçük oğlu ile birlikte sabahın ilk ışıklarında kalkmış, fırını yakmış ve Uygurların Samsa dedikleri küçük kıymalı börekleri pişiriyor. Sabah güneş doğmadan kalkmak ve ailenin rızkını kazanmak İslam'ın önemli kurallarından biridir. O da bunu yapmış. Hemen ondan ekibimize birer tane samsa alıyoruz ve küçük oğluna da birkaç gün önce aldığım bir

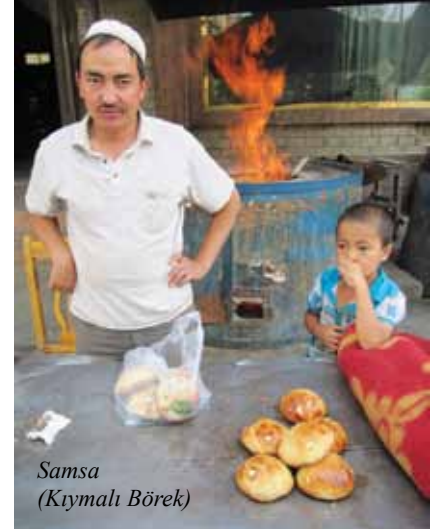
çikolatayı veriyorum. Demek ki bu çikolata bu küçük kardeşimizin rızk kıymış. Yani kimse kimsenin rızkını yiyemez. Bunu biz kez daha böylece görmüş ve yaşamış oluyoruz. Bu arada Caminin hemen yanında işçi pazarını geziyoruz.

Hanlar Şehri Yarkent

Hoten ziyaretinden sonra Türkçede sevgiliden adını alan Yarkent'e doğru yola çıkıyoruz. Eskiden Hoten, Kargalık, Yarkent ve Kaşgar altın şehirler olarak adlandırılıyordu. Hoten şehrinin kenarında çölün nasıl yeşillendirilerek imar edildiğini arabadan zevkle izliyoruz. "Nasılsa su var o zaman suyu neden boşa akıtalım" diyorlar. Çok da güzel yapıyorlar. Hoten'den sonra ilk durağımız Kargalık oluyor. Yolun sağında ve solunda sıralanmış meyve bahçeleri (elma, armut, üzüm, şeftali ve ceviz gibi) arasında seyrederek şehre giriyoruz. Burası 50-60 bir nüfuslu oldukça şirin ve yemyeşil bir kasaba. Eski İpek Yolu duraklarından birisi. Ticari hayatın oldukça hareketli olduğunu görüyoruz ve öğle yemeğini burada alıyoruz.

Kargalık'tan sonra ortalama 60 km. kavak ağaçları, pamuk, pirinç, şeftali ve mısır tarlaları arasında yol aldıktan sonra bir zamanlar güçlü bir hanlığın kurulduğu Yarkent'e geliyoruz.

15-17. yüzyıl arasında burada bağımsız bir Türk Devleti olarak hüküm süren Yarkent Hanlığı döneminde bölge Doğu Türkistan'ın en parlak ve

Samsa (Kıymalı Börek)

zengin bölgelerinden birisi olmuştur. Yarkent Hanlığı Sultan Seyit Han tarafından 1514 yılında kurulmuştur. Daha sonra Abdürreşid Han ve Muhammed Han ile devam etmiş ve 1682 yılında yıkılmıştır. Yarkent Hanlığı döneminde bu bölge altın çağını yaşamıştır ve tarihe altın yüzyıl olarak geçmiştir. Yine bu dönemde Doğu Türkistan'ın Hoten, Kargalık, Yarkent ve Kaşgar gibi şehirleri altın şehirler olarak anılmıştır.

Din siyasete alet edilirse o toplum iflah olmaz

Bunun en çarpıcı örneği Yarkent'te geçmişte yaşanmıştır. Özbekistan tarafından gelen ve Kaşgar'a yerleşen Nakşi tarikatı imamlarından Maktum Hoca bölgede kısa zamanda hem siyasi hem de dini lider olmuştur. Ölümü üzerine yerine oğulları Afak ve İshak Hoca geçmiştir.

Afak Hoca Kaşgar bölgesinin ve diğer oğlu İshak Hoca da Yarkent bölgesinin hem dini hem de siyasi lideri olmuşlar ve Yarkent Hanlığına son verilmiştir. Maalesef siyasete bulaşan ve birbiri ile iktidar mücadelesine başlayan iki kardeş Afak Hoca ve İshak Hocalar sonunda Çin Hanlarının da katkıları ile bölgedeki Türk hâkimiyetinin sonunun gelmesine sebep olmuşlardır. İşte dini siyasete alet etmenin ya da siyasete dini bulaştırmanın bedelini hem bulaştıran hocalar hem de onlara inanıp arkalarından giden Uygur Türkleri çok acı ödemişler, bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir.

Amannisa Hanım Türbesi

İnşallah ülkemizde din üzerinden siyaset yapanların ve İslam dinini siyasete alet edenlerin Yüce Allah akıllarını başlarına getirir.

Amannisa Hanım Türbesi

Bu acı hatıraların eşliğinde Yarkent'i gezmeye başlıyoruz. Otobüsten iner inmez yol kenarında aşure satan birisine rastlıyoruz. Aşurenin görününden tadının da güzel olacağı belli.

Oradan doğruca Amanisa Hanım Türbesi, Yarkent Camisi ve Han Mezarlarının olduğu Yarkent şehir merkez parkına gidiyoruz. İlk ziyaret yerimiz Amanisa Hanım Türbesi oluyor. Türbenin mimarisi ve güzelliğinden hepimiz etkileniyor.

Kraliçe Amanisa Hanım ikinci Yarkent Hanı Abdürreşit Han'ın hanımıdır. 34 yaşında vefat etmiştir. Kısa ömrüne çok şey sığdırmış ve Uygur Türkleri'nin gönlüne taht kurmuştur. Şiir kitabı, yazıları ve eserleri ve 12 müzik makamını çok güzel icra etmesi ile Uygur Türk kültüründe her zaman hatırlanacak izler bırakmıştır. Mekân-ı cennet olsun.

Uygur usulu aşure

Buradan hemen türbenin karşısındaki Yarkent Camisi'ne geçiyor ve cemaatle öğle namazı kılıyoruz.

Doğu Türkistan'da ister sabah ister akşam olsun her vakit namazında cemaatin çok kalabalık olduğunu ve erkeklerin hemen hepsinin takkeli namaz kıldığını görürsünüz. Buradaki durumu görünce ülkemizde beş-altı kişilik cemaatler ile kıldığımız namazlar aklıma geliyor. Camilerin kapıları yok. Çünkü buralar oldukça sıcak bölgeler.

Yarkent Camisinin tavan süslemeleri bizler için diğer camilerde olduğu gibi oldukça etkileyici. Bu mimari tarzı uzak doğu mimarisidir. Türk'ü de Çin'i de, Moğol'u da ufak tefek farklar olsa da aynı tarzı kullanıyor.

Caminin avlusu üzüm asmaları ile kaplanmış. Görevlilerden izin isteyerek

asmadaki üzümlerin tadına bakıyoruz. Bal gibi desem çok abartmamış olurum. Camideki görevli ve cemaat ile sohbet ediyoruz ve onlardan helallik istiyoruz. Çok duygulu anlar yaşıyoruz. Biri biz kardeşiz, helal olsun, burası bizim olduğu kadar sizin de memleketinizdir diyor.

Selamlaşarak yaşlı gözlerle oradan doğruca Yarkent Hanlarının kabirlerinin olduğu mezarlığa geçiyoruz.

Yarkent Hanlarının Huzurunda

Mezarlıktaki başta Sultan Seyit Han olmak üzere, Abdürreşid Han, Muhammed Han, eş ve çocuklarının kabirlerini ziyaret ediyoruz. Mezarlığın düzenlenmesi çok hoşumuza gidiyor.

Ortada Sultan Seyit Han için ahşap-tan yapılmış bir türbe, etrafında diğer hanlar ve çocukları, eşleri şeklinde sıralanmış.

Daha iyi olabilir mi?

Tabii ki evet, ancak buna da çok seviyoruz.

Sultan Seyit Han Türbesi

Yarkent Şehir Meydanı

Yarkent Camisi

Amannisa Hanım Türbesi

Kaşgar Şehir Merkezi

Kaşgar meydanı

Dillere Destan Yarkent Pazarı

Nihayet dillere destan Büyük Yarkent Pazarı'na giriyoruz. Allah'ım uçsuz bucaksız bir Pazar burası. Ejder Turun sahibi Uğur Bey Yarkent'in el yapımı bıçaklarının güzel olduğunu söylüyor ve hemen muayenehanedeki koleksiyonum için bir küçük süs bıçağı alıyorum. Gezmeye devam ediyoruz.

Yarkent bıçakları

Simit, samsa ve ekmek fırınından, meyvecisine, her çeşit kırmızı biberden, baharata her şey ama her şey burada var. Kuru kırmızı pul biberden bir kilo alıyorum. Hemen herkes kendine göre bir şeyler alıyor ve yaklaşık iki saat pazar gezisi sonunda Kaşgar'a doğru yola koyuluyoruz.

Azizler Şehri Kaşgar

Kaşgar yolculuğu yaklaşık üç saat sürüyor. Kaşgar Nehri'ni geçiyoruz. Kırmızı aktığı için Kızıl Nehir de deniyor. Bu nehir Kaşgar şehrine hayat veriyor. Nihayet rüyalar şehri Kaşgar'a ulaşıyoruz. Çevresi ile nüfusu dört milyon olan şehir oldukça kalabalık ve modern. Öncelikle otelimiz Tians-

han International'a yerleşiyoruz. Otel şehrin kalbinin attığı merkezde bulunuyor. Hemen önümüzde Mao'nun heykelinin olduğu geniş şehir meydanı bulunuyor.

Kısa bir şehir turu ile etrafi tanıdıktan sonra akşam yemeği için Uygur lokantasına gidiyoruz. Adı Nuran Restaurant. Lokantanın adı dikkatimi çekiyor. Birinci kata çıkıp bize ayrılan masaya yerleşiyoruz.

Masamızın üzerinde ise Turan 16 yazıyor. Lokantanın adı girişte Nuran içerde ise Turan oluyor. Sahibini çağırıyor ve bu ne durumdur diye soruyorum. 30-35 yaşlarındaki lokanta sahibi genç konuşmaya başlıyor. "Beyefendi" diyor "lokantamızın adı Turan idi. Çünkü ben Turancıyım. Ancak yönetim Turan kelimesine müsaade etmediği için adını Nuran yaptık" diyor ve ekliyor. "Yasaklansa da tüm Türklerin Turan hedefi her zaman kalp-

lerinde yaşayacak ve bir gün gerçekleşecektir." diyor. Ben de tüm kalbimle ona katılıyorum ve çok memnun oluyorum. Turan lokantasında çok güzel bir akşam yemeği yiyoruz. Yemeklerin tamamı Doğu Türkistan mutfağından oluşuyor. Sonunu da çay ile getiriyoruz.

Yemekten sonra geç saatlere kadar şehir meydanında, eski şehir kısmındaki Pazar yerinde ve yanı başında Kaşgar'ın en eski ve en geniş camisi İdhak Camisi etrafında geziyoruz. Daha sonra bir özel Sağlık Kliniğine uğruyoruz. Nihayet akşam gezimizi tamamlayarak otelimize dönüyor ve hemen yatıyoruz.

Kaşgarlı Mahmut'un ziyaretine gidiyoruz

Sabah kahvaltıdan sonra ünlü Türk dil bilgini "Divan-ı Lugati-t Türk'ün" yazarı Mahmut Kaşgari'nin türbesine (Kaşgarlı Mahmut) doğru yola çıkıyoruz.

Şehir merkezinden çıkıp Opal kasabasına doğru yol alıyoruz. Bir süre sonra etrafına kavak ağaçları dikilmiş güzel bir yola giriyoruz. İleride üzerleri karla kaplı Tanrı Dağlarını görüyoruz. Türk Milliyetçilerinin rüyalarını süsleyen Tanrı dağları karşımızda tüm ihtişamı ile duruyor. Biz de sevgilisine kavuşacak aşklar gibi ona doğru gidiyoruz. İşte o büyük dilci ve Türkçü Mahmut Kaşgari Tanrı Dağları'nın karşısında, onları seyrederek ebedi istirahatgahında yatıyor. Yaklaşık bir saatlik yolculuktan sonra türbesine varıyoruz. Türbe eski

Türk mezarlığının kenarına yapılmış. Türbeden baktığımızda karşı yamaçlarda sıradağlar şeklinde üzerleri kar ile kaplı Tanrı Dağları'nın görkemli manzarasını görüyorsunuz.

Yol boyunca karşımızda Tanrı Dağları olunca arkadaşlarımızdan Dr. Zühtü Yeni Yıldız Ağabimiz bir hatırasını anlatıyor. Aynen naklediyorum. Yıl 1952. Türk Ocağı'nda 3 Mayıs Türkçüler Günü için yapılan toplantıdaki konuşmacı rahmetli Nihal Atsız Hoca konuşmasında “*Şu anda ufukta Tanrı Dağları üzerinde, sırtına borkünü giymiş, elinde palası, at sırtında kılıç sallayan Türk gençlerini görüyorum*” demiş. Bir gün sonra mâlum gazeteler ve satılmış kalemler “*Turancılar dirildi, geliyorlar.*” diye başlıklar atıyorlar.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri de durumdan etkileniyor ve Haydarpaşa Lisesi'nde Edebiyat Öğretmeni olan Nihal Atsız Hoca'yı Süleymaniye Kütüphanesi'ne arşiv memuru olarak sürüyor. Akabinde Milliyetçiler Derneği kapatılıyor ve 1960 yılına kadar açılmasına müsaade edilmiyor. Bu durum dünyanın hiçbir yerinde görülmuş ve görülebilecek bir olay değildir. İbreti Âlem olsun ve hatırlansın diye yazdım.

Kaşgarlı Mahmut XI. yüzyılda yaşamış en büyük Türk dil bilgini. En önemli eseri Divan-ı Lügati-t Türk'tür. 1072 yılında yazmaya başladığı eserini 1074 yılında bitirmiş ve Bağdat'ta Abbasi Halifesi El-Muktedi Billah'a sunmuştur. Bu eserin el yazması tek kopyası bugün Fatih Millet Kütüphanesindedir ve 1910 yılında bulunmuştur. Karahanlı döneminde yetişen ilk Türk dil bilgini ve muhtemelen 1025 yılında doğmuştur. Yaşamının 1071-1077 yılları arası Bağdat'ta geçmiş ve bu dönemde Türk dilinin ve kültürünün Araplara tanıtılmasında çok büyük katkıları olmuştur. Türk illerini dolaşan Kaşgarlı Mahmut, Türkçeyi resmi dil olarak kabul eden Karahanlı hükümdarlarından çok büyük destek görmüştür. Bu dönemde yaşayan arkadaşı Balasagunlu Yusuf Has Hacip'de Türk dilinin gelişmesine çok büyük katkı

Mahmut Kaşgari
Külliyesi'nin girişi

sağlamıştır. Bu iki büyük Türk dil bilgini birlikte yaptıkları çalışmalar ve eserleri sayesinde o dönemde Türk dil birliğini sağlamışlardır. Kaşgarlı Mahmut büyük bir Türk dil bilgini olmasının yanında iyi bir filolog, etnograf ve ilk Türk haritacısıdır.

Kaşgarlı Mahmut o dönemde verdiği eserlerle Türkçe'nin çok zengin bir dil olduğunu ve Arapça ile Farsça yanında değerinin tartışılmaz bir şekilde büyük olduğunu ispata çalışmıştır. Böylece Türk kültürüne büyük katkı sağlamıştır. Bununla da kalmamış Türkçeyi Araplara öğretmek için Kitabı Cevahirü'n Nahvi Lügati-t Türk isimli gramer kitabını yazmıştır. Devrinin en büyük Türkçüsüdür. Ömrünün son dönemlerini memleketi olan Kaşgar'da geçirmiş ve 1090 yılında burada hayata gözlerini yummuştur. Kabri Kaşgar'a 35 km. uzaklıkta Azak köyündedir ve 1983 yılı Temmuz ayında bulunmuştur.

Divan-ı Lügati-t Türk Arapça yazılmış bir Türkçe sözlüktür. Bir önsöz ve bir de sözlük kısmı olmak üzere iki kısımdan oluşur. Önsöz kısmında yazar anadili Türkçenin Arapçadan çok üstün olduğunu örneklerle anlatır. Burada Türk dilinin tarifini yapar, lehçelerin özelliklerini anlatır, dilbilgisinin kurallarını izah eder. Bu bilgilere nasıl ulaştığını, ulaşmak için Türk illerini ve boylarını tek tek dolaştığını anlatır. Sözlük bölümünde ise yaklaşık 7500 Türkçe kelimenin

Arapça karşılıklarını verir. Kaşgarlı Mahmut'un bu eseri Türk dil, edebiyat, toplum ve sosyoloji tarihimiz açısından son derece önemli bilgi ve belgeleri içinde barındıran bir eserdir.

Divan-ı Lügati-t Türk 1910 yılına kadar bilinmiyordu. Vanizade Nazif Paşa'nın yakınlarından bir hanım, 1910 yılında İstanbul'daki Sahafklar Çarşısı'nda dolaşırken bu dev eseri tozlu raflarda bulmuş, satın almak istemiştir. Elindeki eserin kıymetini ancak o zaman anlayan kitapçı, kitabın fiyatını 25 altına kadar yükseltmiş, hanım da kitabı alamamış ancak Maarif Nezareti'ne duyurmuştur. Maarif Nezareti ise '*Ne olduğu belirsiz bir kitaba avuç dolusu altın verilemeyeceği*' gerekçesiyle eseri satın almayı reddetmiştir.

Haber, özel kitaplarını da bağışlayarak Fatih Millet Kütüphanesi'ni kurmuş ve ilk müdürlüğünü yapmış olan Ali Emirî Efendi'ye intikal etmiş, eseri inceledikten sonra adamı kütüphaneye kilitleyerek para tedarikine çıkmıştır. İşte böyle borç harç satın alınan Divân-ı Lügati't-Türk, uzun zaman Ali Emiri Efendi'nin kıskanç titizliğiyle kütüphanede saklanmıştı.

Ali Emirî Efendi, eserin basımına ancak Sadrazam Talat Paşa'nın ricası üzerine razı olmuştu. Eldeki yazma, Kaşgarlı Mahmut'un el yazısı olmakla beraber, ondan 192 yıl sonra Şamlı Mehmet adında usta bir hattat

tarafından yazılmış yeryüzündeki tek nüshadır.

Kaşgarlı, eserini Araplara kabul ettirmek için iki yerde; Peygamberin iki hadisini zikreder: *'Yüce Tanrı: Benim bir ordum vardır ki onlara Türk adını verdim. Onları doğuda birleştirdim. Bir millete kızsarsam cezalandırmak görevini onlara veririm'* buyurmuştur. *'Yüce Tanrı: Türkçe öğreniniz, çünkü Türkçe'nin uzun bir saltanatı vardır'*. Divan-ı Lügati't-Türk Dünyası'nın her yanında, Türkoloji ilmiyle uğraşan pek çok bilgin için paha biçilmez bir kaynak olmuştur. Üzerinde şimdiye kadar yerli, yabancı, uzmanlar çok çeşitli incelemeler yapmışlardır.

Kaşgarlı Mahmut'un türbesi her taraftan görülebilecek bir tepeye yapılmış. Etrafı ağaçlandırılmış ve bir milli park gibi düzenlenmiş. Biletlerimizi alıp içeri giriyoruz. Adeta bizdeki Eyüp Sultan gibi ziyaretçisi çok bir yer. Girişin hemen karşısında Kaşgarlı Mahmut'un büyük bir heykeli var. Onun önünde ekip olarak fotoğraf çektiyoruz. Bu arada Uygur kardeşlerimizle sohbet ediyoruz. Birbirini kaybetmiş iki kardeşin buluşması gibi bir manzara. Fazla vaktimiz olmadığı için vedalaşıp türbeye doğru yükselmeye devam ediyoruz. Bir süre sonra bir düzlüğe geliyoruz. Düzlüğün tam ortasında bir söğüt ağacı var ve ağacın altından buz gibi bir su çıkıyor. Sudan şifa niyetine içiyoruz ve hemen karşıımızdaki türbeye doğru yöneliyoruz.

Türbeye giriyor ve o büyük Türk dil bilgini Kaşgarlı Mahmut'un kabri başında dualar okuyoruz. Kitabımı da türbesinin önüne koymuşlar. Oldukça mütevazı bir türbesi var. Türbenin müze kısmında bu türbeyi ziyaret eden devlet adamlarının resimleri ve altında tarihleri var. Ülkemizden Kaşgarlı Mahmut'un türbesini ziyaret eden tek devlet adamı Dr. Devlet Bahçeli olmuş. Dr. Devlet Bahçeli'yi bu önemli ziyaretinden dolayı kutluyorum ve burada biraz düşünmenizi istiyorum. Türk Dünyası'nın en büyük dildisinin ve Türkçüsünün türbesini Türkiye Cumhuriyeti tarihi bo-

Mahmut Kaşgari'nin Türbesi

yunca sadece Dr. Devlet Bahçeli'nin değil daha fazla yetkilinin ziyaret etmesi gerekirdi. Türbenin etrafındaki mezarlığı ziyaret edip dualar okuyoruz. Mezarlık bize Van Selçuklu mezarlıklarını hatırlatıyor ve Doğu Türkistan'a burası Türk beldesidir diye mühür vuruyor.

Abdülkerim Saltuk

Buğra Han'ın Türbesi

Saltuk Buğra Han ilk Müslüman Türk Hükümdarıdır. Babası Karahanlı hükümdarlar ailesinden Bazir Handır. Artuç şehrinde tanıştığı Nasır Bin Ahmed sayesinde Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra Abdulkerim adını almıştır. 25 yaşında Müslüman olduğunu açıklamış ve amcası Oğulcak Kadir Han'a karşı savaş açmıştır. Fergana ve Kaşgar şehirlerini fethetmiştir. Amcasını ve aynı zamanda üvey babası olan Kadir Han'ı öldürmüş ve tahta geçmiştir. Saltuk Buğra Han Türkistan'ın tamamını hâkimiyeti altına almış birliği sağlamıştır. Onun iktidarında Türkistan altın çağlarını yaşamıştır. Adil ve iyi yönetimi sayesinde binlerce insanın Müslüman olmasına vesile olmuş

ve 955 yılında Kaşgar'a yakın Artuç kasabasında ölmüştür. Bugün türbesi oradadır.

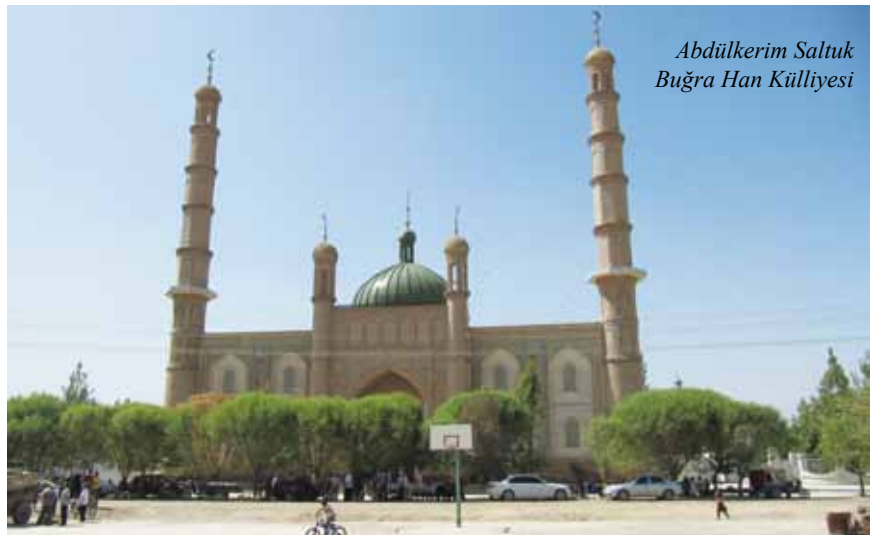
Biz de hedef Artuç dedik ve yola koyulduk. Artuç Kaşgar'a yaklaşık 60 km. uzaklıkta.

Saltuk Buğra Han'ın Türbesi'ne varıyoruz. Türbe Artuç'a yakın bir köyde. Türbesi, Camisi ve etraftaki dükkânlar ile beraber bir külliye şeklinde. Arabamızdan indikten sonra cami etrafındaki halk ile sohbet ediyoruz. Etrafta yumurta kızartıp satan hanımdan, süzme yoğurt, karpuz kavun ve et satanlara kadar her şey var. Öncelikle Abdülkerim Saltuk Buğra Han'ın türbesini ziyaret ediyoruz.

Türbenin etrafındaki üzüm bağlarında resim çektiriyoruz. Cuma namazı için abdest alıyoruz ve kenarda kavun satan amcadan ekibe kavun alıyoruz.

Cuma namazı için Artuç'un en büyük camisine gidiyoruz. Hayatımda ilk kez bu kadar kalabalık bir cemaatle namaz kılıyorum. Binlerce kişi camiye adeta akın ediyor. Caminin çok geniş olan avlusu tamamen doluyor. Resim çekilmesine müsaade edilmiyor. Huşu içinde Uygur kardeşlerimiz ile birlikte namazımızı kılıyoruz. Doğu Türkistan'da Cuma Camilerinin avluları çok geniş olarak düzenlenmiş. Çünkü burada Cuma cemaati çok kalabalık oluyor. Cumadan sonra kısa bir şehir turu atıyor ve sonra Kaşgar'a dönüyoruz.

*Gelecek Sayımızda
-Tanrı Dağları ve Çin Seddi-*

*Abdülkerim Saltuk
Buğra Han Külliyesi*